

"ปฐมบทบาท"

ของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในรัชกาลที่ ๕

: แนวทางสู่การสืบราชสันตติวงศ์ของสยามอย่างมีเอกภาพ

■ ปิยนาท บุนนาค°

ใน

ช่วงแรกที่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) (ขณะเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์) เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในรัชกาลที่ ๕ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๑๖ ท่านได้มีบทบาทแรกที่สำคัญอันเป็น "ปฐมบทบาท" คือ การจัดการเรื่อง การสืบราชสมบัติ กล่าวคือ หลังจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ สวรรคตแล้ว ที่ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีอื่นมีสมเด็จพระยาฯ เป็นประธานได้พร้อมใจกันอัญเชิญเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิณิตประชานาถขึ้นเป็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ แต่เนื่องจากยังทรงพระเยาว์ (มีพระชนมายุ ๑๕ พรรษา) ที่ประชุมจึงเห็นควรให้สมเด็จพระยาฯ เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินไปจนกว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงผนวช ซึ่งหมายความว่าทรงเจริญวัยเป็น "ผู้ใหญ่" ที่จะปกครองบ้านเมืองด้วยพระองค์เองได้ หลังจากนั้นสมเด็จพระยาฯ ได้ขอให้สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมขุนบำราบปรปักษ์ (มีศักดิ์เป็น "อา" ของรัชกาลที่ ๕) ช่วยในงานด้านที่ท่านไม่ชำนาญคือเป็นผู้สำเร็จราชการ พระคลังมหาสมบัติและสำเร็จราชการในราชกิจ ทั้งนี้ด้วยเหตุผลที่ว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมขุนบำราบฯ ทรงเคยทำราชการมีประสบการณ์ในงานด้านนี้มาถึงสองรัชกาลแล้ว แต่เหตุผลที่แท้จริงคงเป็นเพราะสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมขุนบำราบฯ ทรงเป็นบุคคลที่ไม่เป็นอันตรายต่อสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ท่านต้องการให้พระองค์มาเป็น "กันชน" ระหว่างท่านกับรัชกาลที่ ๕ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความขัดแย้งกันขึ้นอย่างรุนแรงก็เป็นได้ พร้อมกันนั้นที่ประชุมได้ยกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล แต่เรื่องนี้ไม่เป็นมติเอกฉันท์ของที่ประชุม มีเสียงคัดค้านจากกรมขุนวรจักรธรานุภาพพระเจ้าน้องยาเธอในรัชกาลที่ ๔ ว่า การตั้งผู้จะดำรงตำแหน่ง กรมพระราชวังบวรฯ พระมหาอุปราชควรเป็นตามพระบรมราชโองการ ไม่ใช่เป็นกิจของที่ประชุม ซึ่งคงสร้างความไม่พอใจให้แก่สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ท่านจึงได้ย้อนถามว่า "ที่ไม่ยอมนั้นอยากจะเป็นอย่างหรือ"^๖ ในที่สุดด้วยอำนาจและอิทธิพลของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ จึงทำให้ที่ประชุมจำเป็นต้องยอมรับการตั้งวังหน้า โดยเฉพาะเมื่อรัชกาลที่ ๔ สวรรคตแล้วท่านมีอำนาจเป็นล้นพ้นถึงขนาดที่ในการปฏิสังขรณ์ วัดพระศรีรัตนศาสดารามซึ่งเป็นวัดสำคัญสำหรับพระนคร บางท่านได้กล่าวว่า "หากสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ท่านไม่เข้าช่วยแล้วจะไม่สำเร็จ"^๗ ส่วนเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์ในขณะนั้นทรงอยู่ในภาวะ "ใกล้ขึ้นเสื่อมลาภเสื่อมยศ" ดังข้อความว่า

...เมื่อสมเด็จพระบรมชนกนาถสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯเสวยราชสมบัติสืบมานั้น ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อนั้นพระเจ้านั่งยาเธออยู่ในวัยเยาว์ทุกพระองค์ ยังไม่สามารถจะทรงราชการใดที่เป็นแก่นสารได้... ตามที่เล่าปรากฏในหนังสือหลายแห่งว่า ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อนั้นพระเจ้านั่งยาเธอหลายพระองค์ต้องพลัดพรากไม่ค่อยได้พบปะสมาคมจนถึงชั้นเล็กจำกันแทบไม่ค่อยได้ก็มี เรียกว่าใกล้ชั้นเสื่อมลาภและเสื่อมยศ แต่ก็ได้อาศัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ทรงสงเคราะห์อุ้มชู...^๕

ส่วนเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์ในขณะนั้นทรงอยู่ในภาวะ “ใกล้ชั้นเสื่อมลาภเสื่อมยศ”

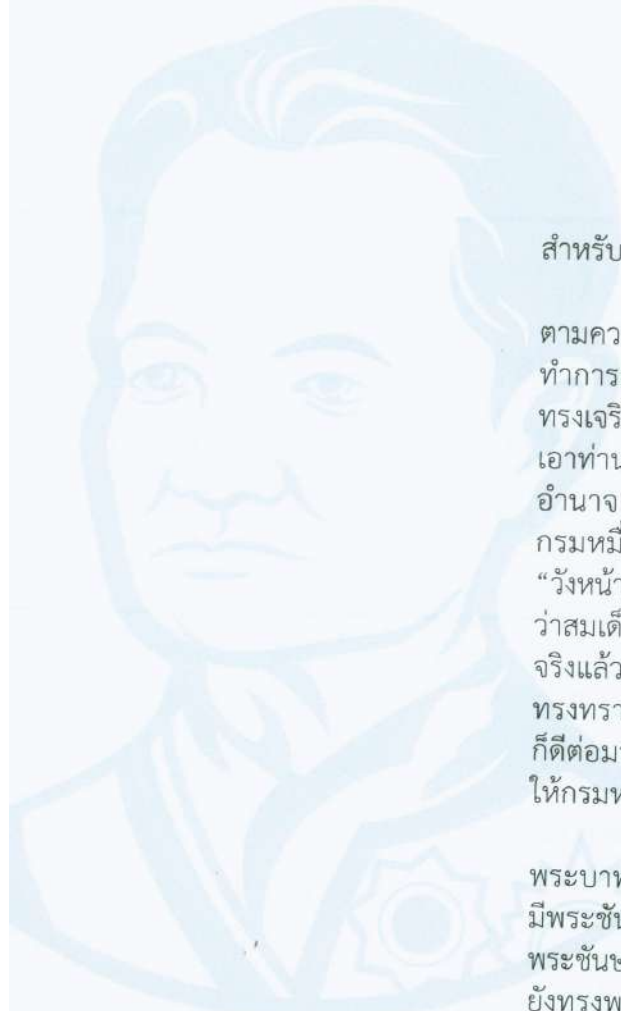
ในสภาพเช่นนี้คงทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ยุวกษัตริย์ทรงเศร้าพระทัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ทรงอยู่ในฐานะเสมือน “กษัตริย์หุ่น” ผู้ไม่มีพระราชอำนาจใดๆ จะทรง “ฟัง” พระญาติวงศ์ฝ่ายใดก็ได้ เพราะดูเหมือนต่างทรงเกรงกลัวอำนาจและอิทธิพลของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ กันเป็นส่วนใหญ่^๕

เรื่องที่น่าจะทำให้รัชกาลที่ ๕ ทรงไม่พอพระทัยอย่างยิ่งคือ เรื่องการตั้งวังหน้า ทั้งนี้ด้วยเหตุผล ๒ ประการ คือ

ประการแรก ตามราชประเพณีนั้นพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจและพระราชอภิสิทธิ์ที่จะทรงเลือกพระมหากษัตริย์ราชด้วยพระองค์เอง ดังพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๔ รัชกาลแรกทรงกระทำ ด้วยเหตุรัชกาลที่ ๕ ย่อมไม่พอพระทัยเป็นธรรมดาที่ทรงถูก “แย่ง” พระราชอำนาจและพระราชอภิสิทธิ์ในการเลือกรัชทายาท ซึ่งอาจเป็นผลให้ไม่โปรดกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญด้วย นอกจากนี้พระมหากษัตริย์ในรัชกาลก่อนๆ ล้วนเป็นเจ้าของฟ้าสมเด็จพระอนุชาธิราชร่วมพระราชบิดาราชมารดาเดียวกับพระมหากษัตริย์ ถึงแม้กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพไม่ทรงอยู่ในลักษณะนี้ แต่ก็ทรงเป็นพระปิตุลาของรัชกาลที่ ๓ และทรงร่วมรับราชการมาด้วยกัน แต่กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทรงศักดิ์เพียงชั้นพระเจ้าวรวงศ์เธอ จึงนับเป็นการยกบรรดาศักดิ์ข้ามเจ้าฟ้าและพระราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดินขึ้นเป็นมหาอุปราช นอกจากนี้วังหน้ายังมีพระชนมายุแก่กว่ารัชกาลที่ ๕ ถึง ๑๖ ปี จึงน่าจะทำให้เกิดปัญหา “ช่องว่างระหว่างวัยและความคิด” ขึ้นได้

ประการที่สอง กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทรงผิดกับพระมหากษัตริย์แต่ก่อนๆ ในข้อที่ทรงมีกำลังมากมายในวังหน้า ทั้งนี้เพราะในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ โปรดฯ ให้เพิ่มเครื่องราชูปโภค และตำแหน่งข้าราชการวังหน้าพระราชทานพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เป็นจำนวนมากจนเกือบทัดเทียมกับพระเจ้าแผ่นดิน ข้อที่สำคัญยิ่งคือ การที่ฝ่ายวังหน้าสามารถมีทหารบกและทหารเรือได้ เมื่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ทางที่ถูกที่ควรแล้ว กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญควรจะทรงถูกลดเครื่องยศและข้าราชการฝ่ายวังหน้าลงเพียงเท่ากับพระมหากษัตริย์ในรัชกาลที่ ๓ หรือจะลดลงกว่านั้นอีกก็สมควร เพราะกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเป็นพระองค์เจ้าวังหน้าทรงศักดิ์ต่ำกว่ากรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ แต่ปรากฏว่ากรมพระราชวังบวรวิชัยชาญยังมีเครื่องยศและข้าราชการบริพารตลอดจนทหารบก ทหารเรือ เหมือนที่รับรัชทายาทของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ

สาเหตุทั้ง ๒ ประการนี้มีส่วนทำให้เกิดเหตุร้ายคือ การขัดแย้งระหว่างวังหลวงและวังหน้าอย่างรุนแรงใน พ.ศ. ๒๔๑๗ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้คิดว่า เหตุใดสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ จึงยกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ เหตุผล

สำหรับเรื่องนี้อาจวิเคราะห์ได้หลายประการตามความคิดเห็นของบุคคลต่างๆ ดังนี้
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงชี้เหตุผลว่าตามความเห็นของผู้รู้เหตุการณ์ในครั้งนั้น โดยมากคิดว่ากรณีที่สมเด็จพระยาทำการเช่นนั้นก็เพราะท่านเกรงว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ทรงเจริญวัยขึ้น เกิดไม่พอพระราชหฤทัยที่มีผู้ว่าราชการแผ่นดินก็จะทรงชวนขวายเป็นอาชญากรที่นำท่านออกจากตำแหน่ง ท่านจึงคิดให้มีพระมหากษัตริย์ขึ้นสำหรับกีดกันพระราชอำนาจ การที่ท่านเลือกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นพระมหากษัตริย์ก็ด้วยเห็นว่ากรมหมื่นบวรวิชัยชาญคงเข้ากับ “วังหลวง” ไม่ได้ ดังนั้นทั้ง “วังหลวง” และ “วังหน้า” ก็ต้องอาศัยท่าน ซึ่งจะพาให้ตำแหน่งของท่านมั่นคง คนทั้งหลายมักเข้าใจกันว่าสมเด็จพระเจ้าพระยา คิดเรื่องนี้ขึ้นในเวลาเมื่อรัชกาลที่ ๔ จะเสด็จสวรรคต แต่ความจริงแล้วสมเด็จพระเจ้าพระยา ได้คิดการนี้มาก่อน และได้กราบบังคมทูลให้รัชกาลที่ ๔ ทรงทราบ ซึ่งอาจไม่ทรงเห็นชอบด้วยแต่ก็ไม่อยากขัดใจสมเด็จพระเจ้าพระยา อย่างเป็นทางการก็ได้ทรงแสดงว่าคล้อยตามความคิดเห็นของสมเด็จพระเจ้าพระยา ดังโปรดฯ ให้กรมหมื่นบวรฯ ทรงปฏิบัติงานคู่กับสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมขุนพินิตฯ หลายครั้ง

นอกจากนี้สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงฯ ทรงสันนิษฐานว่า ในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ สวรรคต สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ยังทรงพระเยาว์มีพระชันษาเพียง ๑๓ พรรษา ส่วนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงพระชนม์มายุพระชันษายัง ๖๒ พรรษา ถ้าพระองค์เสด็จสวรรคตขณะเมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ยังทรงพระเยาว์เช่นนี้ก็จะต้องมีผู้อื่นว่าราชการแผ่นดินแทนพระองค์ไปจนกว่าจะทรงเจริญพระชันษาที่จะว่าราชการบ้านเมืองได้เอง ข้อนี้เป็นเหตุให้คนทั้งหลายขณะนั้นพากันวิตกว่าสมเด็จพระเจ้าพระยา จะชิงราชสมบัติ กิดดิศพ์ความหวาดหวั่นเช่นนั้นย่อมเป็นเหตุให้ท่านเกิดความลำบากใจ อีกประการหนึ่งเวลานั้นพวกข้าราชการที่ซิงสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ก็มีอยู่บ้าง ถ้าท่านเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน คงจะมีผู้ซิงท่านมากขึ้น ทั้งนี้เพราะเป็นการพันวิสัยที่จะบังคับบัญชาราชการให้ชอบใจคนไปได้ทั้งหมด พวกที่ไม่ชอบท่านก็จะพากันคิดร้ายด้วยประการต่างๆ เช่น กราบทูลยุยงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้เป็นอริกับตัวท่าน ก็จะทำให้เป็นผลกระทบกระเทือนไปถึงการว่าราชการบ้านเมืองด้วย ประกอบกับเวลานั้นฝรั่งกำลังเข้ามามีอำนาจในเอเชียยิ่งกว่าแต่ก่อนและได้แผ่อิทธิพลเข้ามาถึงเมืองไทยด้วย ดังนั้นผู้มีสติปัญญาเช่นสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ จึงย่อมคิดไตร่ตรองและหาทางแก้ไขปัญหาดังกล่าว ซึ่งมีอยู่ ๒ วิธี คือ วิธีแรกท่านต้องไม่เป็นผู้ว่าราชการแผ่นดิน วิธีที่สองถ้าท่านจำเป็นต้องเป็นผู้ว่าราชการแผ่นดิน ก็ให้มีสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นเครื่องป้องกันมิให้คนทั้งหลายสงสัยว่าท่านจะชิงราชสมบัติ ท่านคงคิดว่าวิธีที่สองเหมาะสมที่สุดจึงได้เลือกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นพระมหากษัตริย์ นอกจากนั้นท่านอาจคิดอีกว่าแม้ว่ารัชกาลที่ ๕ ไม่ได้ทรงเลือกพระมหากษัตริย์เองก็ไม่เป็นการเสียหายในเรื่องสืบราชสันตติวงศ์ ทั้งนี้เพราะกรมหมื่นบวรวิชัยชาญพระชันษาแก่กว่ารัชกาลที่ ๕ ถึง ๑๖ ปีซึ่งตามธรรมดาควรจะสิ้นพระชนม์ไปก่อน ด้วยเหตุนี้กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญก็ไม่มีช่องทางจะได้สืบราชสมบัติ

อนึ่ง ยังมีเหตุผลอีกประการหนึ่งคือ สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ อาจเห็นว่าขณะที่รัชกาลที่ ๕ ขึ้นครองราชย์นั้นกำลังทรงประสูติอยู่ ท่านอาจเกรงไปว่าถ้าพระองค์เสด็จสวรรคต อาจเหตุร้ายขึ้นถ้าเป็นเช่นนั้นจริงการยกกรมหมื่นบวรฯ เป็นวังหน้าย่อมเป็นประโยชน์แก่ตัวท่าน”

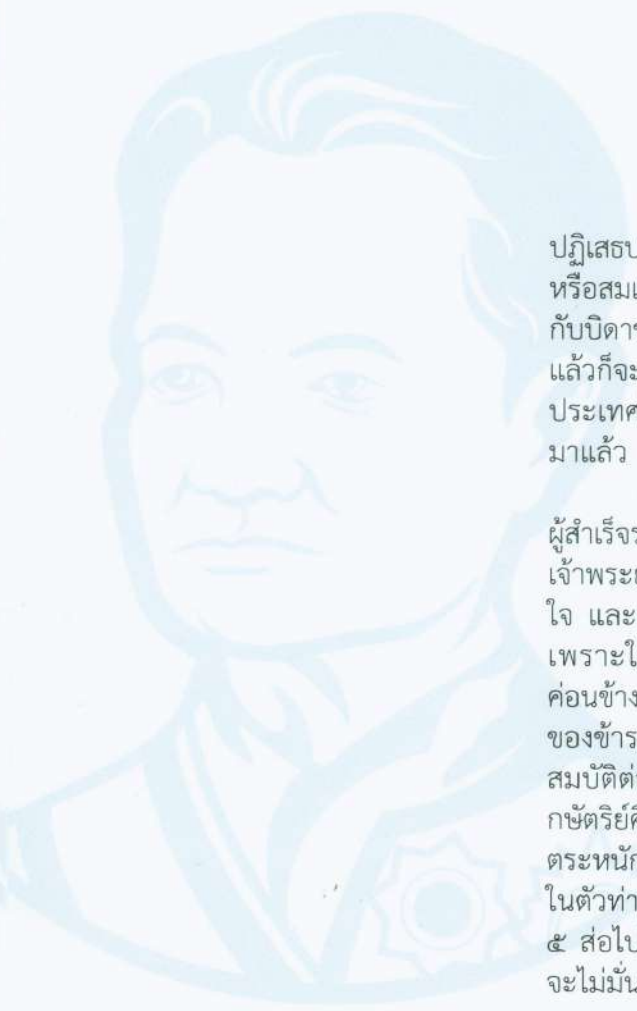
อย่างไรก็ดี เราไม่อาจทราบความคิดเห็นที่แท้จริงของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ

ได้ แต่เมื่อพิจารณาสถานการณ์บ้านเมืองทั้งภายในและภายนอกในขณะนั้น การตั้งวังหน้าเป็นการกระทำที่ฉลาดเฉียบแหลมเป็นประโยชน์ทั้งในด้านส่วนตัวและส่วนรวม ทั้งนี้เพราะถ้าเกิดเหตุการณ์ยุ่งยากขึ้นจริงสมเด็จพระยาฯ ย่อมสามารถแก้ไขปัญหาคิดทันทั่วทั้ง

จะเห็นได้ว่าบทบาทของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ในเรื่องนี้เป็นการย้ำความคิดทางการเมืองเดิมของท่าน นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นการเจริญรอยตามบิดาของท่าน คือ การนำเรื่องการสืบราชสมบัติซึ่งเป็นเรื่องสำคัญเข้าที่ประชุมใหญ่ของบ้านเมือง เพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่ดินนั้นโดยผ่านที่ประชุม ซึ่งโดยความเป็นจริงมตินั้นเป็นไปโดยความเห็นชอบของท่านอยู่ก่อนแล้ว แต่สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ “ก้าวไป” ไกลกว่าบิดา คือ ท่านได้ใช้อิทธิพลหนุนให้ที่ประชุมเลือกตั้งวังหน้าพระมหากษัตริย์เอง เป็นการใช้มติที่ประชุมสร้างความชอบธรรมให้แก่การตั้งวังหน้า ขณะเดียวกันก็เป็นการแสดงการทำท้าวอำนาจพระมหากษัตริย์อย่างเห็นได้ชัดด้วย อย่างไรก็ตามสรุปได้ว่าสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ได้ทำให้การสืบราชสันตติวงศ์เป็นไปโดยราบรื่น ท่านสามารถทำให้ความระแวงสงสัยที่ว่าท่านจะแย่งชิงราชสมบัติผ่อนคลายเป็นไปได้ด้วยการตั้งวังหน้า นอกจากนี้เพื่อมิให้ท่านต้องเข้าไปมีเรื่องกับพระมหากษัตริย์โดยตรง ท่านได้ตั้งสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมขุนบวรราชนาถ เป็นผู้สำเร็จราชการร่วมกับท่าน ทั้งนี้โดยที่ท่านต้องพิจารณาไตร่ตรองแล้วว่าบุคคลดังกล่าวจะต้องมีคุณสมบัติเหมาะสมกับสภาพการณ์ในขณะนั้น กับทั้งไม่เป็น “ภัย” ต่อราชบัลลังก์และที่สำคัญต้องไม่เป็น “ภัย” ต่อตัวท่านเอง วังหน้าและสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนบวรราชนาถ ทรงอยู่ในข่ายดังกล่าว แต่การที่ท่านจะตั้งเจ้านายทั้งสองพระองค์ด้วยตนเองย่อมไม่เป็นการดีกับตัวท่านในข้อที่ว่าจะทำให้ถูกตำหนิจากคนทั้งหลายโดยเฉพาะชาวตะวันตกได้ว่าท่าน “เล่นพวก” อย่าง “โจ่งแจ้ง” ท่านจึงใช้วิธีขอมติที่ประชุมเป็นการสร้างความชอบธรรมต่อความต้องการของท่านอย่างฉลาดและ “ทันสมัย” ตามแบบตะวันตกในประเด็นของการแสดงความเป็นประชาธิปไตย ดังนั้น การปกครองในช่วงนี้จึงดูเหมือนกระจายไปยังบุคคลต่างๆ แต่โดยจริงแล้วเป็นไปตามแผนการที่สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ผู้มีอำนาจและอิทธิพลสูงสุดวางไว้ ซึ่งในเวลาที่ท่านมีอำนาจอย่างเต็มที่ ทุกอย่างก็ดูสงบราบรื่นอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของท่าน แต่เมื่อท่านหมดอำนาจลง “คลื่นใต้น้ำ” ที่มีอยู่ก็ระเบิดกลายเป็นวิกฤตการณ์ทางการเมืองใน พ.ศ. ๒๔๑๗ อย่างไรก็ตามในช่วงการเปลี่ยนแผ่นดินและตลอดสมัยผู้สำเร็จราชการ เหตุการณ์เป็นไปอย่างปกติ ไม่เปิดโอกาสให้เกิดการแทรกแซงจากมหาอำนาจตะวันตก

ข้อสังเกตเกี่ยวกับความคิดทางการเมืองของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ในช่วงนี้อีกประการหนึ่งซึ่งน่าจะได้รับอิทธิพลจากบิดาคือ เมื่อมีงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๑๑ รัชกาลที่ ๕ จะโปรดฯ เลื่อนให้สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ซึ่งขณะนั้นเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ แต่ท่านปฏิเสธ โดยอ้างว่าบิดาและอาของท่านเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ อยู่ได้ไม่เท่าไรถึงแก่พิราลัย ท่านจึงขอเป็นเพียงเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ไปพลางก่อน อย่างไรก็ตามใน พ.ศ. ๒๔๑๒ รัชกาลที่ ๕ ได้โปรดฯ ให้ท่านมีอำนาจสิทธิ์ขาดราชการทั้งปวงถึงประหารชีวิตคนที่มีโทษหนักขึ้น อุกฤษฎ์ได้ และได้รับพระราชทานศักดินา ๓๐,๐๐๐ (เทียบเท่ากับสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ) ถือตราสุริยมณฑลกับตราครุฑพระขรรค์ประจำตัว ต่อมา พ.ศ. ๒๔๑๖ เมื่อท่านพ้นจากตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงปกครองประเทศด้วยพระองค์เองแล้ว ท่านจึงได้ยอมรับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ตั้งให้เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เป็นการยากที่จะหาเหตุผลมาอธิบายว่าสาเหตุที่แท้จริงเบื้องหลังการ

“ ท่านจึงใช้วิธีขอมติที่ประชุมเป็นการสร้างความชอบธรรมต่อความต้องการของท่านอย่างฉลาดและ “ทันสมัย” ตามแบบตะวันตกในประเด็นของการแสดงความเป็นประชาธิปไตย ”

ปฏิเสธรบรดาศักดิ์ “สมเด็จพระเจ้าพระยา” คืออะไร เพราะทำไมว่าท่านจะเป็นเจ้าพระยา หรือสมเด็จพระเจ้าพระยา ท่านก็มีอำนาจอย่างล้นเหลือในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน กับบิดาของท่านซึ่งถ้าเป็น สมุหพระกลาโหมโดยละทิ้งตำแหน่งเจ้าพระยาพระคลัง แล้วก็จะสูญเสียอำนาจและอิทธิพลโดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ และการติดต่อกับต่างประเทศไปอย่างสิ้นเชิง บิดาของท่านจึงปฏิเสธตำแหน่งสมุหพระกลาโหมดังกล่าวมาแล้ว

ในกรณีของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ มีทางที่อธิบายได้ คือ ในขณะที่เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินซึ่งอยู่ในฐานะที่มีทั้งคนรัก เกรงกลัว และระแวงสงสัย สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ จึงต้องระวังตัวมากที่จะไม่ให้ความระแวงสงสัยนั้นทำให้ท่านเดือดร้อนใจ และเป็นเครื่องบั่นทอนความสามัคคีในชาติ ซึ่งเป็นสิ่งไม่พึงปรารถนาอย่างยิ่ง เพราะในขณะนั้นประเทศกำลังถูกคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตกอย่างค่อนข้างรุนแรง ท่านจึงปฏิเสธรบรดาศักดิ์สมเด็จพระเจ้าพระยา ซึ่งเป็นบรรดาศักดิ์สูงสุดของข้าราชการซึ่งน้อยคนนักจะได้เป็น แม้รัชกาลที่ ๑ เองก่อนจะสิ้นครองราชย์สมบัติต่อจากพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ทรงได้รับบรรดาศักดิ์เป็นสมเด็จพระเจ้ายามาหากษัตริย์ศึกมาก่อน ประวัติศาสตร์ทางการเมืองเช่นนี้น่าจะทำให้สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ตระหนักถึงความเป็นไปได้ที่เรื่องนี้จะทำให้คนซึ่งระแวงสงสัยอยู่แล้วยิ่งระแวงสงสัยในตัวท่านมากขึ้น เมื่อเหตุการณ์ทางการเมืองตอนปลายรัชกาลที่ ๔ ต่อรัชกาลที่ ๕ ส่อไปในทางที่แสดงให้เห็นว่าฐานะขององค์พระมหากษัตริย์ คือรัชกาลที่ ๕ ดูจะไม่มั่นคงปลอดภัยจากอำนาจและอิทธิพลของเสนาบดีโดยเฉพาะตัวสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เอง ด้วยเหตุนี้เพื่อเป็นการ “ตัดไฟเสียแต่ต้นลม” สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ จึงยืนยันปฏิเสธรบรดาศักดิ์ “สมเด็จพระเจ้าพระยา” อย่างแข็งขันโดยใช้ข้ออ้างที่บิดาและอาของท่านใช้อย่างได้ผลมาแล้ว โดยที่ความเป็นไปได้ของเหตุผลเบื้องหลังของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ น่าจะมีความแตกต่างจากเหตุผลของบิดาและอาของท่านอยู่มาก ถ้าการวิเคราะห์เช่นนี้เป็นจริงก็ย่อมแสดงว่าสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ได้นำเอาคุณธรรมของความกตัญญูทศเวทีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี ความเชื่อในเรื่องฐานะชาติกำเนิดของบุคคล และการรักษาชื่อเสียงของวงศ์ตระกูลไม่ให้ได้ชื่อว่าเป็นกบฏมาเป็นเครื่องระงับความทะเลาะทแยงหนทางการเมืองที่จะไม่เล็ดลอดพระราชวงศ์ที่ปกครองประเทศ อย่างไรก็ตามการวิเคราะห์นี้เป็นแต่เพียงการคาดคะเนโดยใช้สภาพแวดล้อม ตลอดจนความคิดทางการเมืองที่ได้จากกระบวนการเรียนรู้ในขั้นพื้นฐานมาเป็นเครื่องประกอบการพิจารณาโดยไม่มีหลักฐานการแสดงออกซึ่งความคิดของท่านโดยตรง เช่น บันทึกของท่าน เป็นต้น

สรุปได้ว่า “ปฐมบทบาท” ของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในรัชกาลที่ ๕ เช่นนี้ ทำให้การสืบราชสันตติวงศ์ของสยามประเทศเป็นไปอย่างราบรื่นในแนวทางสันติวิธี และเป็นเอกภาพที่เข้มติจากที่ประชุมสร้างความชอบธรรมอันเป็นแนวคิดแบบสมัยใหม่ส่งผลให้จักรวรรดินิยมตะวันตกไม่สามารถเข้าแทรกแซงทางการเมืองการปกครองของสยามได้เฉกเช่นที่เคยปฏิบัติกับประเทศอื่นๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และภูมิภาคใกล้เคียงมาบ้างแล้ว

เชิงอรรถ

^๑ปรับปรุงจาก ปิยนาด บุนนาค, “แนวความคิดและบทบาททางการเมืองของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒ ถึงสมัยรัชกาลที่ ๕” วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓. หน้า ๑๒๗-๑๓๔

^๒สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, จดหมายเหตุปลายรัชกาลที่ ๔ และต้นรัชกาลที่ ๕. (พระนคร : โสภณ พิศรพัฒนากร, ๒๔๗๘), หน้า ๒๖

^๓ ม.ร.ว.ศุภวัฒน์ เกษมศรี (ผู้รวบรวม) พระประวัติกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ (พิมพ์แจกในงานครบ ๖ รอบของ ม.จ.วัฒนากร เกษมศรี ๒๘ สิงหาคม ๒๕๑๐), หน้า ๒๒.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒-๑๓

^๕ อ่านพระราชปรารภของรัชกาลที่ ๕ เกี่ยวกับเรื่องนี้ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรณสูต, เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๗๗ (พระนคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชย์), หน้า ๘๓-๘๙ และหน้า ๑๔๒๖-๑๒๙.

^๖ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๕, (พระนคร : cursu, ๒๕๐๔), หน้า ๑๑๑.

^๗ พระราชหัตถเลขาที่ ๕ ร.ที่ ๑๓๕ ลงวัน ๕ ฯ ๑ ค่ำ จ.ศ.๑๒๓๖ ถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบาราบและพระราชหัตถเลขาหลวงวันอังคาร ขึ้น ๑๓ เดือน ๔ ปีกุน สัปตศก อ่างถึงใน ญัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม ๑ (พระนคร : โรงเรียนเทพ ไทศาล, ๒๕๐๔) หน้า ๔๙๕-๔๙๖ และหน้า ๔๙๘-๔๙๙

^๘ สำหรับพระประวัติและบทบาทของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมขุนบาราบประปักษ์ ดูรายละเอียดใน จุริรัตน์ เกียรติมาพันธ์, “บทบาททางด้านการเมืองและการปกครองของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบาราบประปักษ์ (พ.ศ.๒๔๑๑-๒๔๒๙)”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์, ภาควิชาประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๒๓